
2.2. ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

(Барановська О. В.)

Перед системою освіти на сучасному етапі стоїть актуальне завдання виховання соціально активної, відповідальної, мобільної особистості, яка здатна до рефлексії, перетворення суспільства, визначення життєвої стратегії. Це ставить питання про необхідність створення освітнього середовища, в якому буде можливість формування нового мислення, бачення сенсу життя. Сьогодні вчитель несе не тільки знаннєву складову, а стає головним мотиватором, рушійною силою до прояв в учнів ініціативи і самостійності у відкритті нових знань, пошуку способів застосування цих знань при вирішенні різних проблемних завдань. Але зміна зовнішніх умов в світі поступово впливає та спонукає до перегляду основних постулатів шкільного навчання, його форм, методів і способів засвоєння інформації. Професор Мічиганського університету США Д. Сан-Глер кидає виклик традиційній системі освіти. Професор вважає, що ми наближаємося до завершення великого експерименту в масовій освіті, де класно-урочна система Яна Амоса Коменського виявилася більше невдачею, ніж успіхом, яка виростила покоління виключно не-навчених працівників, яка вбиває бажання вчитися далі як у молодих, так і у дорослих. Вона орієнтована на підготовку нечисленної еліти, що добивається успіху завдяки своїм здібностям всупереч системі і формує більшість байдужих невдач, позбавлених можливостей. Тому хочеться розглянути важливі моменти організації освітнього середовища в якому зможуть навчатися та розвиватися покоління людей, які існуватимуть в інших реаліях і створювати майбутнє за новими принципами. Стрімка технологізація соціальних процесів породжує актуальність осмислення соціально-гуманітарних технологій, в тому числі — філологічного спрямування.

Гуманітарні технології в цілому покликані виконувати місію стабілізації суспільного розвитку, збільшення важливості цінностей в суспільстві та олюднення технократичного суспільства. Власне, слово «гуманітарний» утворилося від латинського *humanitas*, (*людство, людяність*), *висока освіченість*. Тож виникло поняття «гуманітарні технології», що вибудовуються та підпорядковуються певним закономірностям гуманітарного розвитку суспільства. Актуальність гуманітарного підходу і способів його реалізації в освітній практиці пов'язано зі стрімким розвитком і широким застосуванням соціальних і комунікаційних технологій в різних

сферах життєдіяльності сучасної людини. Нові гуманістично орієнтовані концепції розвитку суспільства ставлять питання про залежність якості будь-яких змін в суспільстві від кожної людини як активного суб'єкта. У зв'язку з цим виникає питання підвищення *гуманітарного аспекту якості своїх суб'єктів*. Важливої ваги в цій системі набувають *технології філологічного спрямування*. В системі профільного навчання ці технології спрямовані на створення особистісно орієнтованого освітнього простору; формування відповідних компетентностей (інформаційних, комунікативних та ін.); гуманістичної картини світу; гармонійно розвиненої особистості. Сучасні вимоги до освітнього процесу у закладах середньої освіти, покликаною забезпечити розвиток здібностей та інтелектуально-творчого потенціалу особистості, визначають необхідність модернізації як змістового, так і технологічного аспектів викладання дисциплін філологічного спрямування на основі сучасних концептуальних підходів, що дозволяють оптимально поєднувати в профільному навчанні орієнтацію на професійно-практичну та особистісно-розвивальну спрямованість педагогічного процесу.

Гуманісти Відродження, трактуючи поняття «гуманітарні науки», мали на увазі не просто вивчення поезії, риторики, античної філософії, а набагато ширше поняття: пізнання мудрості через слово, що підносить людину. Транслявалася думка, що гуманітарні науки лише тоді відповідають своїй сутності, коли відкривають в людині особистість, неповторність унікальність, слугують гуманістичним ідеалам. Визначення «*гуманітарний*» згодом закріпилося за комплексом гуманітарних наук, які мають своїм предметом ті чи інші прояви духовності, тобто за філологією, етикою, філософією, історією тощо. Поняття «педагогічні технології навчання» є провідним в умовах розбудови нової української школи, що зумовлює необхідність розроблення наукових тенденцій та підходів, системи закономірностей, базових принципів і обґрунтування особливості їх реалізації в освітньому процесі. За визначенням *ЮНЕСКО* педагогічні технології — це системний метод створення, застосування та оцінювання усього процесу викладання та засвоєння знань із врахуванням технічних та людських ресурсів їхньої взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти. *Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020)* декларує, що система загальної середньої освіти має забезпечити всебічний розвиток дитини, виявити її обдарування, сприяти соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та

самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування власної діяльності на користь іншим людям і суспільству. Акцентується на тому, що індивідуальна освітня траєкторія учня формується шляхом визначення власних освітніх цілей як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу учня, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду [20].

Перспективи розвитку різного виду технологій, зокрема, інтегровано-предметного навчання закріплені у «*Державному стандарті базової і повної загальної освіти*», де зазначені не окремі предмети, а освітні галузі. Це означає, що вперше за тривалий час нормативний документ орієнтує на інтеграцію змісту, на можливість гнучкої варіативної організації змісту навчання, адекватну організацію навчального процесу в профільній ланці школи. Аналіз документу свідчить, що метою освітньої галузі «Мови і літератури» є розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної і літературної компетентностей, гуманістичного світогляду, ціннісних орієнтацій тощо. Зазначається, що результатом застосування міжпредметних зв'язків має бути міжпредметна компетентність, тобто здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей [19].

Отже, на сучасному етапі в Україні сформувалася низка наукових напрямів і відповідних педагогічних технологій: інтегрованого, диференційованого, індивідуалізованого навчання; гуманістичного, комунікативного спрямування; особистісно-орієнтовані, ігрові, проєктні технології; а також альтернативні, інклюзивні технології та інші.

Сучасні напрямки досліджень, що змінюють традиційні підходи до педагогічних технологій філологічного спрямування

Сучасна гуманітарна наука, зокрема, філологічного спрямування декларує, що найголовніше для розвитку людини — це наявність у нього життєвих цілей, мотивації саморозвитку. Концептуальне розуміння гуманітарних технологій в освіті включає наступні підходи:

- оптимальний баланс точних та гуманітарних дисциплін;
- гуманітарне наповнення фундаментальних дисциплін;
- підготовку учнів до виконання соціальних ролей і функцій;
- можливості і потенціал гуманітарних технологій;
- особистісний і духовний розвиток учнів як головна мета;
- специфіка та умови застосування гуманітарних технологій;
- розробка нових гуманітарних технологій.

Інноваційні педагогічні технології все міцніше закріплюються в структурі загальнонавчаних педагогічних технологій, постійно експериментуються та змінюються. Базовим в сучасних умовах є *психодидактичний підхід*, який передбачає інтеграцію психологічних, дидактичних, методичних, предметних знань та облік психічних закономірностей розвитку особистості (Г. Васьківська, І. Осадченко, О. Барановська, С. Косянчук, В. Паламарчук, С. Трубачева, Л. Шелестова, В. Кизенко, О. Кравчук та ін.). Активація взаємодії тріади вчитель-учень-підручник, пізнавального інтересу учнів, потреби у досягненні успіху, емоційно-ціннісної складової є показником правильної психологічної та дидактичної організації навчання. Саме психодидактика спонукає до розвитку мотиваційно-ціннісного компонента і формує пізнавальну активність учнів. Дослідження у цьому напрямку ведуться українськими дидактами, зокрема, професором *В. Паламарчук*. Дослідниця акцентувала на необхідності впровадження технології змістовно-операційного розвивального навчання, неодноразово наголошувала, що виконання соціального замовлення — стати державою інтелектуальних ідей і технологій — вимагає нової теорії інноваційної освіти, компонентами якої є сучасні філософські, аксіологічні, семантичні, фізіологічні, психолого-педагогічні погляди на людину. Тому основними напрямками загального розвитку старшокласників можна вважати психодидактичний, інтелектуальний, соціальний і валеологічний [26; 27]. *Г. Васьківська* вважає, що стимулювання учнів до навчання здійснюється за трьома критеріями: психологічним (ефективність процесу стимулювання учнів підпорядковується потребам і мотивам навчальної діяльності, що спонукає до зміни мотивів); педагогічним (завдання вчителя викликати позитивні зміни в ставленні учнів до навчання, що відбувається за суб'єкт — суб'єктної взаємодії) та соціальним (стимулювання має здійснюватися з огляду на позиціонування учня у майбутньому) [16]. *І. Осадченко* виокремлює основні напрямки застосування основ психодидактики в шкільному навчанні: орієнтація на сучасне заняття як воркшоп (майстерню, середовище); формування головної компетентності учня (уміння вчитися); сприйняття обдарованості як психодидактичної проблеми; налагодження психологічного контакту в аудиторії, нейтралізація страхів та зажимів в учнів; організація на занятті навчального діалогу; реалізація принципів динамічного навчання; стимулювання творчої активності учнів [25]. Одним з важливих напрямків досліджень виділяють психодидактичні особливості педагогічних технологій за філологічним спрямуванням (*О. Барановська*). Філологічне спрямування визначається головним чином тим, що його завданням є не лише створення гуманітарної бази знань в учня, а й формування в нього гуманістичної картини світу, основ психологічної грамотності

та стабільності його психічної сфери. Тобто, мета комплексу предметів фіологічного спрямування на сучасному етапі має поповнитися таким новим напрямком, як психодидактика. У психодидактичній парадигмі основою є розвивальне навчання, індивідуальна освітня траєкторія та зона найближчого розвитку [9].

Технологія життєтворчості також завоювала освітній простір у зв'язку зі зміною пріоритетів у шкільному навчання. Технології досягнення успіху, які довгий час вже розповсюджені в зарубіжних країнах, особливо США, дали поштовх розвитку такого напрямку і в Україні. Але на цій основі виник новий напрямок — життєтворчість особистості, який включав в себе багато компонентів, які в комплексі мали утворити власну траєкторію її розвитку. Автори, які працювали над цими напрямками (*І. Єрмаков, Д. Пузіков* та інші) вважали, що це принципово нові педагогічні ідеї, концепції, технології, в центрі яких — особистість дитини з її потребами й інтересами, життєвими проблемами і драмами. Педагогіка життєтворчості — плекання людини як творця, проектувальника власного життя, суб'єкта соціальної творчості. Процес життєтворчості передбачає: а) осмислення людиною свого призначення; б) вироблення життєвої концепції й життєвого кредо; в) свідомий вибір життєвих цілей і оформлення їх в життєву програму як систему довгострокових життєвих цілей, у життєвий план як систему цілей і засобів їх досягнення у певній часовій перспективі; г) наявність необхідних умов для самореалізації сумісних сил; д) рівень соціальної й психологічної зрілості; е) відповідальне ставлення до свого життя і до самого себе [21].

Технології розвитку обдарованої особистості. На сучасному етапі реформування системи освіти в Україні надзвичайно важливим є проблема пошуку, розвитку та реалізації можливостей обдарованої особистості. Обдарована особистість є найціннішим джерелом духовного і матеріального надбання людства, зокрема нашої держави. Саме своєчасне виявлення високих креативних здібностей у дітей є однією із найважливіших умов оптимального розвитку її обдарування. Закордонний досвід роботи з обдарованими дітьми, зокрема в Європі та США, наразі стає поширеною практикою. Але існує цікава та плідна практика такої роботи в країнах Австралійського Союзу, яка вивчена та поширена значно менше. Моделі освіти обдарованих і талановитих дітей, які склалися на територіях і в штатах Австралійського Союзу висвітила дослідниця *С. Кириченко*, яка акцентувала, що вони становлять інтерес завдяки своїй практичній орієнтованості, прагненням побудувати цілісну загальнонаціональну систему підтримки таких дітей з національних меншин, віддалених і сільських місцевостей та з несприятливого соціального середовища. Дослідниця аналізувала доробок австралійських вчених, які

спеціально розробляли концепції та моделі навчання та розвитку обдарованих дітей. Це, зокрема, праці А. Баркана, Дж. Стенлі, С. Бейлі, А. Танненбаума, Р. Суботнік, Р. Беттерхема та інших. Австралійські вчені Ф. Берджесс, М. Гросс, У. Сміт, Е. Чен, дослідники Й. Ларссон, М. Талан-Рунель, К. Тірі, А. Адамс створювали теоретичну базу та практичні наробки для експериментування особливих умов для обдарованих дітей. Зарубіжні дослідники — Г. Айзенк, А. Маслоу, Дж. Гілфорд, Ф. Гальтон, Е. Торренс Ф. Гальтон, Л. Термен, Р. Стернберг та інші розробляли різні концепції обдарованості, креативності. Так, концепція Дж. Гілфорда описує модель структури інтелекту та виділяє дві його складові: конвергенція та дивергенція. Три основних фактора креативного мислення за Дж. Гілфордом складають: оригінальність, чутливість та інтеграція (як здатність одночасно враховувати та об'єднувати кілька протилежних умов, принципів). Визначені такі критерії креативності як оригінальність, здатність продукувати віддалені асоціації та ідеї; семантична гнучкість як здатність виділяти нові функції об'єкту та варіанти його нестандартного застосування; продукувати ідеї в нерегламентованій ситуації [22]. З середини ХХ сторіччя проблемам обдарованості приділяли увагу ряд науковців: Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, О. Матюшкін, О. Моляко, В. Паламарчук, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, І. Семенов та інші. І. Семенов як необхідну умову творчості виділяє єдність інтелектуально-пізнавальних, особистісно-рефлексивних та комунікативно-соціокультурних компонентів. У відділі дидактики проблемою творчого розвитку учнів займалися Л. Момот, Л. Шелестова та інші [24]. Відповідно до концепції розвитку обдарованості особистості як загальної психологічної передумови розвитку творчого потенціалу особистості виділено такі компоненти: оригінальність рішень задач, гнучкість мислення, уміння знаходити оптимальні способи діяльності, швидкість прояву мовленнєво-розумових процесів, успішність виконання діяльності. На основі результатів проведених досліджень українських науковців та висновків з напрацювань автора (О. Барановська), можна визначити *стратегічні напрямки розвитку обдарованості*:

- взаємодія науки та освіти, шкільного та позашкільного навчання, наступність та взаємодія між усіма ланками;
- постійний моніторинг сучасних світових досліджень в сфері проблеми обдарованості;
- створення індивідуальних освітніх траєкторій учнів;
- проведення науково-дослідної роботи учнів;
- розробка необхідної бази відповідних навчальних програм, методичних посібників та підручників,;
- розширення дистанційного навчання;

-
- вдосконалення електронних платформ та інших ресурсів, бібліотек;
 - проведення учнівських конференцій;
 - залучення обдарованих дітей до участі в міжнародних проектах, програмах, форумах;
 - створення платформ, випуск посібників для батьків з питань діагностики та виховання обдарованих дітей;
 - розробка централізованих програм пошуку обдарованих дітей [6].

Для ефективної роботи в школах, крім традиційних педагогічних технологій та загальновідомих інноваційних технологій, слід постійно відшукувати та експериментувати їхні інші різновиди, які ґрунтуються на індивідуалізації навчання, його диференціації, гуманізації та гуманітаризації. Важливим також є запровадження можливостей групування обдарованих дітей; прискорення темпів їхнього навчання (перехід через клас), так і з окремих предметів. Прикладом такої системи навчання є Комбінована система М. Гузика. Комбінована система організації навчально-виховного процесу Миколи Гузика — це оригінальна дидактична система, зорієнтована на індивідуалізацію та персоналізацію освіти учня, в якій гнучко поєднуються та комбінуються зміст, форми та технологічні складові навчання конкретного учня, які оптимально реалізують та розвивають його домінуючі позитивні здібності. Гнучкість Комбінованої системи організації навчально-виховного процесу за М. Гузиком досягається варіативністю змісту, організаційних форм, технологій навчання: індивідуальний підхід до учнів виявляється у коригуванні індивідуальних особливостей учнів у найсприятливішому напрямі; поступово і динамічно зростає самостійність учня у виборі навчального змісту, завдань, контрольних і оцінних дій, темпу; цілеспрямовано ускладнюється навчальний зміст і його компоненти засвоєння відповідно до зростаючих пізнавальних можливостей учня; різноманітні технології навчання; персоналізований темп навчання; варіативність дидактичних умов навчального процесу [17].

Окремим відгалуженням комунікаційних технологій є *медіатехнології*. Медіаосвіта, за визначенням ЮНЕСКО, є окремим напрямом освіти, оскільки допомагає людині усвідомити способи використання масової комунікації в суспільстві; аналізувати медіатексти та критично оцінювати запропоновані в них цінності, політичні, соціальні, комерційні та культурні інтереси, а також створювати і поширювати через мас-медіа власні медіатексти. У визначеннях ЮНЕСКО медіаосвіту й медіакомпетентність послідовно пов'язують і з розвитком демократичного мислення, і з розвитком громадської відповідальності особистості. Г Онкович зазначає, що медіапроцес у світі орієнтується на громадянську відповідальність, гуманізм і демократію, а

медіаосвітні технології виокремилися в окрему частину педагогіки — медіадидактику, яка розробляє теорію медіаосвіти й навчання, науково обґрунтовує зміст медіаосвіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання із залученням медіапродуктів та опертям на мас-медіа. Автор вважає, що цей напрям тяжіє до педагогіки, до виховних аспектів, що засвідчує медіапедагогічний вектор розвитку медіаосвіти [23].

Сутність поняття «педагогічні технології філологічного спрямування»

Визначення гуманітарних технологій як основи педагогічних технологій філологічного спрямування зумовлене їхньою специфічною направленістю на духовну сферу людини, змістовою специфікою, особливостями структури, функцій, меж застосування. Специфіка застосування педагогічних технологій філологічного спрямування полягає в формуванні соціально значимих якостей особистості, гуманітарного стилю мислення, гуманітарної культури; в їхній діалогічності, дискурсивності, що сприяє організації співробітництва, колективної (групової) діяльності, роботі в команді, комунікації та спілкування, толерантності; формуванні ціннісно-сміслових орієнтацій особистості, життєвих цінностей, життєтворчості; сприяння організації інформаційно-пошукової діяльності, самонавчання, формування інформаційної компетентності і загалом — організації гуманітарного освітнього середовища. Тому актуальним питанням наразі стає обґрунтування «ідеальної» моделі технологій філологічного спрямування. Поняття «педагогічні технології філологічного спрямування» ще не визначене остаточно, бо технології цього типу відносять до предметних технологій філологічного спрямування та тих, які відносяться до інших типів. Оскільки складність навчальних цілей навчання предметів філологічного циклу не завжди дозволяє застосувати у повній мірі таку складову педагогічної технології як відтворюваність дій, то їхнє розроблення для шкільної освітньої практики є досить складним та суперечливим процесом. Особливо це характерне для творчих педагогів, які орієнтують учнів на ціннісне ставлення до отриманих знань, ставлять завдання інтелектуально творчого, духовного розвитку. Виходячи з попередніх досліджень, ми визначаємо поняття «педагогічні технології філологічного спрямування» наступним чином.

Педагогічні технології філологічного спрямування — це інтегративна система, спроектований педагогічний процес, що містить комплекс методів, дій, операцій та дидактичних умов, спрямованих на гарантоване досягнення дидактичних цілей та результатів: розвиток особистості, всебічний гуманітарний розвиток учнів, формування його інтелектуального та особистісного компонентів. [3]

В розділі колективної монографії «Педагогічні технології навчання» (2020) [10] структуру поняття «педагогічні технології філологічного спрямування» ми представляємо таким чином: 1) загального (загальнонавчального) спрямування (які також використовуються в гуманітарних предметах): технології інтегрованого навчання; технології диференційованого навчання; технології індивідуалізованого навчання; технологія змістовно-операційного розвивального навчання та інші. 2) спрямовані на формування комунікативної та читацької компетентності: технологія формування художньо-читацької (літературної) компетентності; технологія формування інформаційної компетентності; технологія розвитку критичного мислення; навчання в співробітництві (командна, групова робота); технологія успіху, позитивно-діяльнісного підходу; технологія «аналіз образу — персонажу епічного твору»; діалогічні технології; дискурсивні технології та інші. 3) інноваційні (які також використовуються в гуманітарних предметах): розвивальне навчання; ігрові технології; технології інтерактивного навчання; технологія проектного навчання; технологія життєтворчості; технологія формування та розвитку творчої особистості; вальдорфська педагогіка Р. Штейнера та інші.

Функціями педагогічних технологій філологічного спрямування ми виокремили ціннісно-смыслову; особистісно-розвивальну; інтелектуально-інформаційну; комунікативно-рольову; соціально-регулюючу; діяльнісно-практичну та самооцінювальну (Рис 1).

Базовою функцією завжди виокремлюється *мотиваційна*, яка слугує рушійною силою, опорою в процесі самоосвіти та саморозвитку і сприяє досягненню результату. *Ціннісно-смыслова функція* містить два найважливіших компоненти: рефлексію (осмислення кожного структурного елементу) та ціннісні орієнтації особистості (як основну складову технологій гуманітарного спрямування). *Інтелектуально-інформаційна функція* включає можливості формування двох важливих компетентностей: інтелектуальної та інформаційної. *Особистісно-розвивальна функція* включає можливості для реалізації потенціалу особистості. *Комунікативно-рольова функція* дає можливість для створення умов соціально-рольової комунікації. *Соціально регулююча функція* сприяє соціалізації особистості. *Діяльнісно-практична функція* реалізує розуміння власного інтелектуального та духовного ресурсу.

Виділено *критерії ефективності педагогічних технологій за філологічним спрямуванням*: мотиваційний; ціннісний; особистісно-розвивальний; гуманітарний (емпатичний); інформаційно-комунікативний; діяльнісно-практичний.

ціннісно-смилова функція

- рефлексія як осмислення себе та власних дій;
- ціннісні орієнтації особистості

особистісно-розвивальна функція

- можливість актуалізувати, реалізувати внутрішній потенціал;
- розуміти власний інтелектуальний, духовний ресурс;
- толерантність особистісного розвитку та саморозвитку, індивідуальне самовизначення, реалізація внутрішніх проявів та потенціалу

інтелектуально-інформаційна функція

- формування інтелектуальної компетентності;
- формування інформаційної компетентності

комунікативно-рольова функція

- створення умов для соціально-рольової комунікації: співпраці, діалогічного спілкування, дискурсивності, ігрової, пізнавальної, дослідної та інших видів діяльності

соціально-регулююча функція

- особистісна соціалізація, життєтворчість, підготовка до виконання соціальних функцій, толерантність, визнання людини як головної цінності

діяльнісно-практична функція

- оптимальність, відповідність етичним нормам, життєтворчість, самооцінювання;
- розуміння власного інтелектуального, духовного ресурсу

Технологія формування інформаційної компетентності як базової для предметів філологічного спрямування

Швидкі та глобальні зміни в усіх сферах людської діяльності наразі є характерною ознакою сучасного суспільства. Інформаційне суспільство вимагає застосування інновацій, перш за все, в освітній галузі. Саме перед нею постає завдання сформувати особистість, здатну протистояти викликам сучасного світу та реалізовувати новітні технології. Основними цілями Рамкової програми Європейського Союзу було визначено завдання підтримувати зусилля на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях задля сприяння розвитку компетенцій для навчання протягом усього життя, зокрема, цифрової компетентності. Акцентувалося, що цифрова компетентність в сучасному світі набуває глобального значення і включає в себе інформаційну грамотність, комунікацію, співпрацю, створення цифрового контенту (включаючи програмування), безпеку та розв'язання проблем. Тому володіння нею дає можливість орієнтуватись в інформаційному, освітньому (навчальному) просторі, розширити межі спілкування і власні можливості [32].

Поняття *«інформаційна компетентність»* достатньо широке та визначається на сучасному етапі розвитку педагогіки неоднозначно. До проблеми інформаційної компетентності зверталися науковці та практики з різних галузей: Н. Баловсяк, О. Барановська, В. Бондарева, П. Беспалов, Г. Васьківська, Н. Гафурова, О. Грибан, О. Зайцева, С. Косянчук, Е. Морковіна, В. Паламарчук, О. Пометун, О. Савченко, Г. Селевко, А. Семенов, Є. Сидоркін, А. Темербекова, С. Тришина, С. Трубачева, А. Хуторської, Т. Яценко та ін.). На сьогодні не існує єдиного визначення поняття інформаційної компетентності, що потребує подальших досліджень відповідно до реалій сучасного життя. Синонімічними є поняття:

- *інформаційна культура* — суспільне відображення інформаційної компетентності фахівця; уявлення про інформаційні процеси у світі; вміння адекватно формулювати свою потребу в інформації; ефективно здійснювати пошук потрібної інформації; вміння відбирати, обробляти та оцінювати інформацію;
- *інформаційна грамотність* — набір знань та умінь визначити, оцінити та ефективно використати інформаційні ресурси;
- *інформаційно-технологічна компетентність* — інтегральне особистісне утворення, що характеризує зрілість особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Виходячи з вимог до створення педагогічної технології навчання, ми визначили основні її складові:

-
- *Мета* — оволодіння комунікативною та інформаційною компетентностями як основою для формування компетентного читача, особистості, яка навчатиметься та розвиватиметься протягом життя.
 - *Компоненти* педагогічної технології філологічного спрямування — особистісно-розвивальний, ціннісно-мотиваційний, інформаційно-комунікативний та діяльнісно-практичний.
 - *Дидактичні умови реалізації педагогічних технологій за філологічним спрямуванням*: формування інформаційної та читачької компетентностей; міжпредметна інтеграція; гуманізація та гуманітаризація освітнього середовища; інноваційність; варіативність наповнюваності курсів філологічного спрямування.
 - *Етапи впровадження* (діагностичний, мотиваційний, рефлексійний, діяльнісний, узагальнювальний, перенесення);
 - *Інструменти* — форми, методи, засоби навчання (мультимедійні презентації; традиційні засоби);
 - *Результат* (сформована педагогічна технологія) [10].

Дослідники в якості основних виділяють наступні компоненти інформаційної компетентності: *мотиваційно-ціннісний, рефлексивний*: створення умов, які надають допомогу при виборі важливих ціннісних орієнтацій; характеризує ступінь мотивації людини; саморегуляція особистості, самоуправління поведінкою, розширення самосвідомості, самореалізації (О. Барановська Г. Васьківська, С. Косянчук, В. Паламарчук, С. Тришина); *когнітивний*: відображає процеси переробки інформації (аналіз інформації, порівняння, узагальнення, синтез, генерування та прогнозування використання нової інформації, взаємодія її з наявними базами знань, організація зберігання та відновлення інформації в довгостроковій пам'яті (О. Барановська, О. Корсакова, В. Паламарчук, О. Пометун, О. Савченко); *професійно-діяльнісний*: володіння сучасними методами і способами пошуку, відбору інформації, вміння знаходити інформацію з різних джерел, вміння систематизувати і узагальнювати інформацію, вміння використовувати отриману інформацію для професійно-педагогічної діяльності (О. Барановська, Е. Морковіна, В. Паламарчук, О. Савченко, А. Темербекова, С. Трубачева, А. Хуторской, Т. Яценко); *технологічний*: розуміння принципів роботи технічних пристроїв, призначених для автоматизованого пошуку та обробки інформації; застосування методів математичної статистики (М. Бурда, В. Лапінський, Г. Селевко О. Чорноус);

комунікативний: відображує знання, розуміння, застосування мов та інших видів знакових систем, технічних засобів комунікацій в процесі передачі інформації, володіння культурою мовлення (Н. Бондаренко, Н. Голуб, Т. Яценко) та інші. Окремо слід виділити *інтерактивну складову інформаційної компетентності*, яка включає в себе наступні компоненти: самостійна творча робота суб'єкта; саморозвиток, само-реалізація (О. Барановська, О. Корсакова, В. Паламарчук, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачева, Т. Яценко та ін.).

Виходячи з аналізу досліджень цієї категорії, можна визначити два основних підходи до поняття «інформаційна компетентність». Прихильники *першого підходу* розглядають *інформаційну компетентність як вміння використовувати комп'ютерні інформаційні технології*, прирівнюючи їх до комп'ютерної грамотності (знання комп'ютера, вміння використовувати мультимедійне обладнання, здійснювати пошук інформації в мережі Інтернет, створювати презентації та веб-сайти та ін.), тобто, ототожнюють з інформатикою. Це поняття роблять синонімом з такими поняттями, як «комп'ютерна компетентність», «технологічна грамотність». Комп'ютерно-алгоритмічні вміння в суспільстві сучасних інформаційних технологій залежать безпосередньо від рівня інформатизації суспільства. Отже, представники *першого підходу* розглядають інформаційну компетентність як знання, уміння і навички, які учні можуть здобути на уроках інформатики. Але залишається поза увагою питання поняття інформації, яке є одним із ключових в етимології інформаційної компетентності. Тому *перший підхід* до визначення даного поняття (який довгий час вважався традиційним) не відповідає сучасним реаліям. Відповідно до *другого підходу* до визначення поняття «інформаційна компетентність» включає в себе *системний обсяг знань, умінь та навичок набуття, перетворення, передачі та використання інформації в різних галузях людської діяльності для якісного виконання вальних чи професійних функцій*. В дослідженнях вчених поняття «інформаційна компетентність» трактується як готовність самостійно набувати та використовувати знання з інформаційного освітнього простору, необхідні для самовизначення та самореалізації особистості, що сприяє становленню внутрішньої позиції, сталого ставлення до себе, людей та світу; як складне індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції теоретичних знань, практичних умінь в області інноваційних технологій та певного набору особистісних якостей; нова грамотність, в склад якої входять вміння активної самостійної обробки інформації людиною, прийнят-

тя принципово нових рішень в різних ситуаціях з використанням технологічних засобів [1; 2; 10].

Питанням компетентностей інтелектуального та читацького напрямку займалися українські науковці. У 90-х роках було розроблено низку міжпредметних програм формування та розвитку інтелектуальних (мислительних) та читацьких умінь учнів 1—11 (12) класів (Вал. Паламарчук, О. Почупайло (Барановська)) [1 2; 29] Професор Вал. Паламарчук займалася розробленням й упровадженням метапредметних програм формування і розвитку мислительних умінь і навичок школярів («Експериментальна програма формування мислительних умінь у школярів», «Методичні рекомендації про формування загальнонавчальних умінь та самостійного мислення учнів»; «Розвиток загальнонаукових мислительних умінь і навичок школярів» та ін. Вченою започатковано педагогічну концепцію розвивального навчання, розроблено програму і методику (технологію) формування інтелектуальних умінь учнів 1—12 класів загальноосвітніх навчальних закладів, технологію розвитку мислення учнів [26; 27]. О. Савченко [30] є автором загальнонавчальних програм формування компетентностей учнів початкових класів. О. Почупайло (Барановська) розробила програму формування та розвитку інформаційних і комунікативних умінь в учнів I—XI класів; програму і методику (технологію) формування читацьких умінь як основи розвитку загальних здібностей учнів. Т. Яценко [31] займається проблемою формування читацької компетентності як інтегрованого компоненту навчальних досягнень учнів, сукупності основних усвідомлених учнями знань, умінь і навичок, передбачених конкретною літературою темою та шкільним курсом літератури загалом, системи ціннісно-світоглядних орієнтацій, сформованих на матеріалі програмових художніх творів, а також здатності учнів до цільового осмисленого застосування здобутих предметних знань, умінь і способів діяльності в нових навчальних і життєвих ситуаціях.

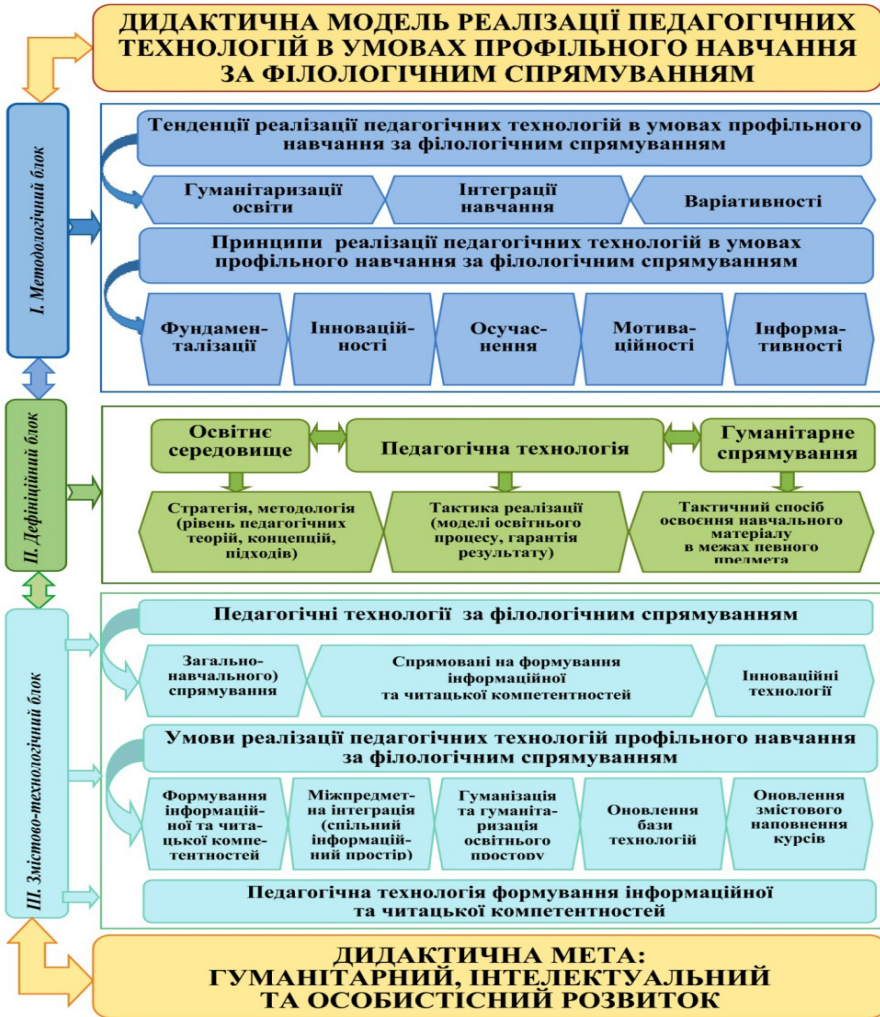
Виходячи з багаторічних досліджень даного питання та наших напрацювань у 1992—2020 роках, ми формулюємо поняття *«інформаційна компетентність»* як *інтегративну якість особистості, яка є результатом процесу трансформації в особливий тип між предметних компетентностей, які дають змогу активно обробляти, відбирати, аналізувати, трансформувати, генерувати та засвоювати потоки інформації і, як результат, прогнозувати, приймати,*

та реалізовувати оптимальні рішення в різних сферах діяльності [1; 2; 10; 29].

Дидактична модель реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання за філологічним спрямуванням

Педагогічні технології філологічного спрямування можуть бути спрямовані на формування як предметних, гуманітарних компетентностей, так і бути за своєю сутністю інноваційними. Комплекс компетентностей предметного типу означений у Державному стандарт «Освітня галузь «Мови і літератури», метою якого є формування комунікативної і літературної компетенції, що базується на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях тощо. Важливим результатом вважається міжпредметна компетентність, яка може формуватись у рамках будь-якого компонента, але активніше і природніше це відбуватиметься у її соціокультурному компоненті (засвоєння культурних і духовних цінностей свого та інших народів, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку) та діяльнісному компоненті (формування загальнонавчальних умінь і навичок, опанування стратегій, що визначають мовленнєву діяльність, передусім спрямованих на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем). У Стандарті зазначено, що ці змістові лінії формують комунікативну мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) компетенцію особистості [19]. В рамках чинних стандартів існує значна кількість технологій філологічного спрямування, наприклад, технологія «аналіз образу-персонажу епічного твору»; діалогічні, різноманітні адаптовані ігрові технології. Технології альтернативного характеру теж можуть бути розглянуті в цьому контексті: вальдорфська педагогіка, технологія саморозвитку М. Монтесорі, «діалогу культур», гуманно-особистісна технологія Ш. Амонашвілі та ін.

Узагальнюючи дослідження педагогічних технологій профільного навчання за філологічним спрямуванням, нами розроблено *дидактичну модель реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання за філологічним спрямуванням*, яка цілісно відображає навчальний процес та складається з трьох блоків: методологічного, дефініційного та змістово-технологічного (рис. 2) [3; 10].

Стратегічною метою реалізації педагогічних технологій навчання за філологічним спрямуванням є досягнення ефективності процесу створення індивідуальної освітньої траєкторії учня, формування його інтелектуальних, інформаційних та комунікативних компетентностей, розвитку ціннісного ставлення до людини і світу. В основу моделі покладено низку теоретичних положень:

- тенденції реалізації педагогічних технологій профільного навчання за гуманітарним (філологічним) спрямуванням [8; 12];

-
- принципи реалізації педагогічних технологій для умов профільної школи [8];
 - сутність поняття «педагогічні технології філологічного спрямування», його структура та функції [7; 10: 11: 15];
 - умови реалізації педагогічних технологій філологічного спрямування в профільному навчанні [10; 11; 15].

Дидактичною метою — результатом впровадження моделі є гуманітарний, інтелектуальний та особистий розвиток старшокласника як системне особистісне утворення. Модель створена з врахуванням прямих та зворотних взаємозв'язків.

Методологічними засадами ми визначали теоретичні положення філософії, психології та педагогіки про:

- взаємозв'язок навчання та розвитку учнів (П. Гальперін, Вал. Паламарчук та ін.);
- теорію змістовно-операційного розвивального навчання учнів;
- системний, особистісно орієнтований, компетентнісний, психодидактичний підходи до навчання, теорію життєтворчості тощо.

I. Методологічний блок містить: *тенденції* реалізації педагогічних технологій профільного навчання за гуманітарним (філологічним) спрямуванням: а) тенденція гуманітаризації освіти (підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін за радикального їх оновлення); б) тенденція інтеграції навчання (використання інтегрованого підходу у вивченні предметів гуманітарного циклу, впровадження міждисциплінарних зв'язків, інтегрованих курсів та підручників); в) тенденція варіативності (постійне оновлення змісту гуманітарних предметів в сучасному інформаційному просторі, банку педагогічних технологій); *принципи* реалізації педагогічних технологій для умов профільної школи: фундаменталізації, інноваційності, осучаснення, мотиваційності та інформативності.

II. Дефініційний блок включає основні *дефініції* дослідження: «освітнє середовище», «педагогічна технологія», «гуманітарне спрямування».

III. Змістово-технологічний блок містить: *класифікацію* педагогічних технологій філологічного спрямування: а) загального спрямування; б) формування комунікативної та читацької компетентності; в) інноваційні; їх компоненти та функції; *дидактичні умови* реалізації педагогічних технологій філологічного спрямування в профільному навчанні: а) формування комунікативної та читацької компетентності; б) міжпредметна інтеграція (спільний інформаційний простір; в) гуманізація та гуманітаризація освітнього простору; г) постійне оновлення бази інноваційних

технологій; д) постійне оновлення змістового наповнення курсів філологічної спрямованості в умовах профільного навчання.

Аналіз опрацьованої літератури дав змогу нам зробити висновок, що основою для успішного функціонування в профільній школі комплексу педагогічних технологій за гуманітарним спрямуванням мають бути *сучасні тенденції та принципи реалізації педагогічних технологій профільного навчання*. Цінним для України є такі ключові тенденції, як: інтенсифікація індивідуалізації навчання; мінімізація кількості обов'язкових предметів у порівнянні з базовою освітою; оптимізація тривалості навчання та кількості профілів відповідно до потреб економіки та національних особливостей системи освіти; запровадження компонентного формату змісту освіти; диверсифікація організаційних форм, які охоплюють варіанти, починаючи від окремого навчального закладу, до профілів/курсів у межах однієї установи. Проаналізувавши комплекс вищеназваних тенденцій, ми виокремили базові, які стосуються саме педагогічних технологій профільного навчання за філологічним спрямуванням.

Першою тенденцією реалізації педагогічних технологій профільного навчання за філологічним спрямуванням ми виокремлюємо тенденцію гуманітаризації освіти. Одними з перших до цього питання у 1995 році звернулися С. Гончаренко і Ю. Мальований, яким належить трактування гуманітаризації як повернення освіти до цілісної картини світу, до всебічної культури, до олюднення знань. Гуманітаризацію освіти розглядали як засіб гуманізації освіти; спосіб становлення індивідуального самовизначення особистості, розвитку її самосвідомості, самоосвіти для подальшої самореалізації в особистісному і професійному планах. Згодом поняття було поглиблене і визначалося як процес, спрямований на засвоєння особистістю гуманітарного знання, гуманітарного потенціалу кожної галузі знань, на присвоєння особистістю загально значущих цінностей кожної з них. Ми у своєму дослідженні зазначали, що одним із найважливіших її практичних напрямів є перегляд змісту навчання, відображення у ньому в доступній формі світової філософської й загальнокультурної спадщини, філософських і етичних концепцій, історії науки, підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін за радикального їх оновлення. Було здійснено дослідження з питань фундаменталізації гуманітарних предметів, пов'язаних з проблемами наповненості програм з навчальних предметів гуманітарного циклу, їх відповідності сучасним досягненням науки і вимогам суспільства [8; 10-13].

Другою тенденцією ми виокремили тенденцію інтеграції навчання, яка уможливиле використання інтегрованого підходу у вивченні предметів гуманітарного циклу, впровадження міждисциплінарних зв'язків гуманітарних та природничих предметів у навчальний процес закладів загальної середньої освіти. Ключовим моментом тут є міжпредметна інтеграція, результатом якої має бути міжпредметна компетентність, тобто здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей. Ми розглядаємо міжпредметну інтеграцію як важливу та визначальну тенденцію у світовій педагогіці. В сучасному трактуванні для профілізації старшої ланки загальноосвітнього навчального закладу міжпредметна інтеграція має об'єднати в собі адекватний зміст навчання, психологічний супровід учнів та технологізацію змісту навчання за рахунок введення відповідних курсів за вибором, варіативність форм навчання в залежності від мети навчання. Першим кроком в Україні у цьому напрямі може стати розроблення наскрізних міжпредметних програм навчання, міжпредметних методичних посібників, технологізація (наближення до реальних технологій змісту навчання). Зокрема, нами було розроблено дидактичні умови реалізації інтегративного підходу в умовах профільного навчання за єдності інваріантної та варіативної складових, методичні рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл, науковців та методистів. Результатом дослідження автора було розроблення концептуальної моделі інтеграції навчання в старшій школі в умовах профільного навчання, в якій узагальнено дефініційний блок; принципи інтеграції навчання в старшій школі; дидактичні умови реалізації інтегративного підходу в умовах профільного навчання за єдності інваріантної та варіативної складових; викладено змістовий та технологічний модулі [4; 5; 10].

Третьою тенденцією реалізації педагогічних технологій профільного навчання за філологічним спрямуванням ми виокремлюємо тенденцію варіативності, яка включає багаторівневий варіативний підхід до змісту освіти та педагогічних технологій. У нашому дослідженні зроблено акценти на тому, що нагальною проблемою є постійне оновлення змісту філологічних предметів в інформаційному просторі. Особливо це стосується філологічного напрямку в старших класах, і тут на допомогу приходять саме варіативність змісту і технологій навчання. Широкий спектр сучасних технологій дає можливість обрати для кожного предмета, теми саме ті, що сприятимуть досяг-

ненню оптимального результату. Оптимальність, яка досягнута за одних умов, майже ніколи не має місця за інших умов, а тому поняття оптимізації завжди конкретне. Методологічною основою оптимізації є системний підхід, який вимагає розглядати всі компоненти навчального процесу в єдності закономірних взаємозв'язків, спиратися на загальну теорію керування складними динамічними системами. Згідно з цією теорією, оптимізація можлива лише тоді, коли існують різні варіанти та прийняті критерії вибору. Чим ширше поле можливих рішень і чим вдаліше обрані критерії, тим більша ймовірність знаходження абсолютного оптимуму. Тож саме оптимізація дає основу та можливість для варіативності змісту і технологій навчання. Завдання нової української школи — конструювання кожним учнем власної освітньої траєкторії — вже має закладений у собі принцип варіативності та індивідуалізації. Старшокласник матиме можливість розвиватися за такою траєкторією, якщо у його активі буде: сучасний підручник чи навчальний посібник, у якому закладені можливості розвитку у різних напрямках; можливості створення потрібної даному учневі віртуальної освітньої бази (підключення до існуючих електронних освітніх платформ, створення власного простору); банку сучасних педагогічних технологій та можливостей їхньої реалізації в існуючому освітньому середовищі; можливості створення динамічних робочих груп учнів та вчителів за певними напрямками, у тому числі, робота у навчальних проєктах; створення креативного фізичного, просторово-предметного оточення, програм та засобів навчання [7; 10;12].

Визначені структурні елементи, ознаки та критерії педагогічної технології дають підстави виокремити *принципи*, що покладені в основу *педагогічних технологій філологічного спрямування* [8; 10; 12].

Принцип фундаменталізації розглядався у колективній монографії відділу дидактики, де акцентувалося, що отримані знання можна вважати фундаментальними, коли вони застосовуються для збагачення внутрішнього світу особистості і завдяки цьому примножують потенціал самого середовища. На основі багатобічного аналізу питання фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у профільній школі нами створено концептуальну модель фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у профільній школі, у якій виокремлено блоки, що відбивають заплановані й реалізовані зміни у навчально-виховному процесі навчального закладу. Дидактичні умови добору змісту гуманітарних предметів у старшій школі в умовах профільного навчання є взаємозалежною сукупністю компонентів навчально-виховного про-

цесу, що забезпечують реалізацію і зворотний зв'язок його змістового і процесуального блоків.

Принцип інноваційності. Організаційні форми, технології навчання є інноваційними, оскільки дають змогу будувати освітній процес з урахуванням нахилів, здібностей і потреб старшокласників, зумовлених їх професійними інтересами і життєвими планами. Інноваційність обов'язково передбачає реалізацію принципу співпраці педагогів і учнів, адже ефективність навчання неможлива без активної позиції всіх учасників навчально-пізнавальної діяльності на кожному її етапі: від планування мети до кінцевих результатів. Суголосним є також принцип *інтерактивності*. Принцип інтерактивності у традиційному навчальному процесі розуміють як взаємодію суб'єктів навчання з допомогою безпосереднього контакту. У навчанні з використанням інформаційних технологій, інтерактивність — це можливість користувача активно взаємодіяти з носієм інформації, за своїм розумінням здійснювати її відбір, змінювати темп подання матеріалу тощо.

Принцип осучаснення. Осучаснення технологій гуманітарного спрямування залежить від їх адаптації та створення банку педагогічних технологій, який би ефективно працював на нову українську школу й водночас був би здатний змінюватися разом з її потребами.

Принцип мотиваційності. Мотиваційні процеси лежать в основі активності людини та її психічного функціонування, вони визначають той чи інший напрям людської поведінки, її траєкторію. Саме технології, в основі яких лежить мотивація, сприяють активізації пізнавальної самостійності школярів, спрямовані на реалізацію дитини як особистості, сприяють формуванню активних дослідницьких інтересів як однієї зі складових творчої особистості та ін. Мотивацію як одну з найважливіших складових технології формування інтелектуальних умінь учнів розглядала Вал. Паламарчук. Мотивація була першим етапом в створенні нею технології (мотивація — діагностика — рефлексія — відпрацювання — узагальнення — перенесення).

Принцип інформативності ґрунтується на припущенні, що організаційні процеси повинні мати інформацію, необхідну для управління у доступній для сприйняття суб'єктом управління формі. Для забезпечення керованості важлива інформація про хід процесу, його спрямованість, форми реалізації, основні якісні характеристики, кількісні параметри та рівні результативності. Інформативність дає змогу: визначити закономірності і тенденції процесу; встановити залежність якісних характеристик і кількісних параметрів процесу від зовнішнього і

внутрішнього середовища; встановити циклічність процесу і його стадії; оцінити раціональність процесу; виявити відхилення від стандартів. Для предметів філологічного циклу важливо враховувати ступінь інформативності (в теорії розглядаються їх три). Тексти, які відповідають першому ступеню інформативності не містять різночитань, вони буквальні. Тексти другого та третього рівня і є власне художніми. Технології гуманітарного спрямування, керуючись цим принципом, ведуть учня-читача з рівня простого відтворення до продуктивного рівня — перетворення і до творчого (створення власного продукту).

Наші дослідження попередніх років показали, що правильно дібраний комплекс педагогічних технологій філологічного спрямування визначить стратегію і тактику реалізації провідної мети літературної освіти — допомогти учневі у його самопізнанні, життєвому самовизначенні, саморозвиткові, самоздійсненні, яке, своєю чергою, досягається через реалізацію головної мети літературної освіти — формування компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку. Тож, до базових технологій філологічного спрямування ми відносимо технологію формування інтелектуальної та інформаційної компетентності, базовою основою якої є технологія формування читацької компетентності.

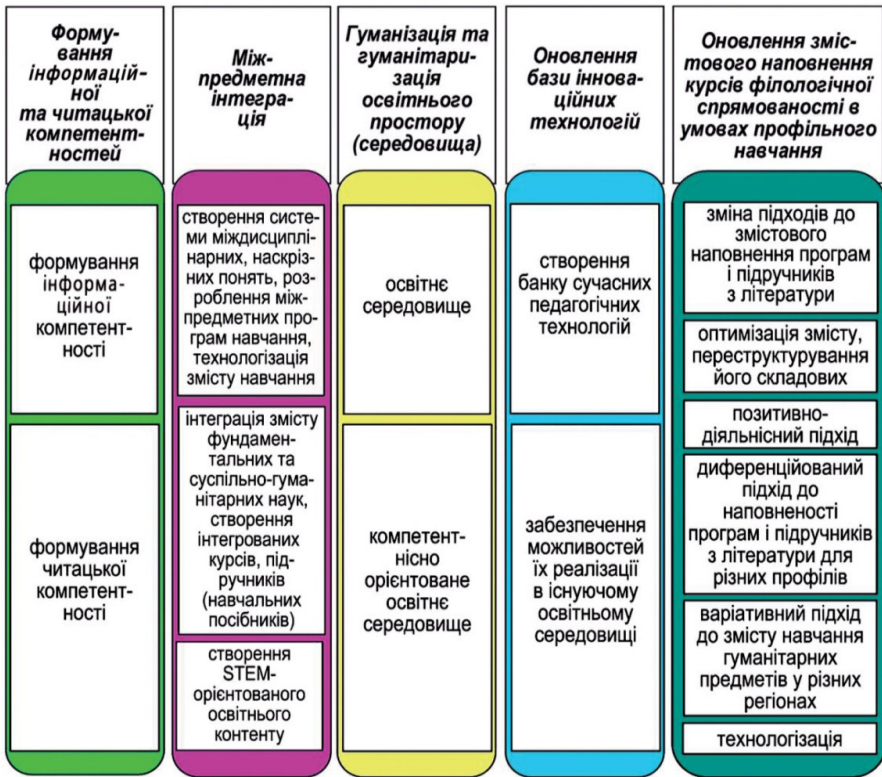
Визначаючи *компоненти педагогічної технології філологічного спрямування*, ми акцентували увагу на тих, що визначають основні його функції: *особистісно-розвивальний, ціннісно-мотиваційний, інформаційно-комунікативний та діяльнісно-практичний*. Деякі дослідники акцентують увагу також на такому компоненті як середовищний компонент. Ми вважаємо, що поняття «середовище» утворюється в результаті взаємодії визначених в даній моделі компонентів. Тобто в дане поняття ми вкладаємо *ціннісно-смыслову та мотиваційну складову* як основу формування життєвих цінностей особистості, концепцію життєтворчості; *особистісно-розвивальну складову* як умову формування якостей особистості, гуманітарного стилю мислення; *інформаційно-комунікативну складову* як базу для формування інформаційної та комунікативної культури учня, діалогічної, дискурсивної складової; *діяльнісно-практичну складову* як базу для досягнення результату, успіху, компоненту гуманітарної культури особистості (Рис. 3).

Основними дидактичними умовами реалізації педагогічних технологій за філологічним спрямуванням ми виділяємо наступні (рис. 4).

Інструментами педагогічної технології філологічного спрямування слугують не тільки традиційні форми, методи та засоби навчання, а й низка нестандартних їхніх поєднань (мультимедійні презентації; проекти, інтегровані уроки та інших). Тенденцією є тяжіння не тільки до нестандартних уроків, а й поєднання окремих форм і методів роботи в єдиному занятті. Назвемо таку форму занять комплексною. Її ознака — синтез «сильних» якостей кількох форм і методів роботи з метою активізації пізнавальної діяльності учнів.

Рис. 4

Ми, власне, спостерігаємо *тенденцію перенесення виховних і суспільних форм роботи у практику навчання*. Це: уроки — «телемости», інтерв'ю, «тема», конкурс, «ринг», мультимедійні навчальні проекти інформаційного та творчого напрямків (10-15%); використання телевізійних ігор („Слабка ланка», „Найрозумніший», „Хто?Де?Коли?», „Брейн-ринг», „КВК» та ін.) в навчальному процесі (20%); використання телепередач з певного предмету (25%); дидактичні ігри (30%); нестандартні уроки: бінарні, інтегровані тощо (20%) (дані надаються за дослідженнями автора в школах та закладах нового типу в м. Києві, Деснянський та Дніпровський райони). *Прикладом можуть слугувати інтегровані уроки в гімназії „Троєщина» Деснянського району м. Києва* [18]. Вчителі зарубіжної та української літератури з колегами — вчителями історії, географії, біології, музики, образотворчого мистецтва протягом великого відрізка часу (1992-2020) створювали низку таких утворень: «Історична поема Т. Шевченка «Гайдамаки»; «Українські письменники в діаспорі»;

«Трагічна доля української та російської інтелігенції в умовах революцій та громадянської війни»; «Україна в огні»; «Дисидентство — духовний опір тоталітарній системі: «шістдесятники» й письменство та культура». Великий навчальний і виховний потенціал мають нестандартні уроки з різновіковим складом учнів, акції „Урок проводить письменник», „Урок проводить науковець», „Уроки творчості», „Уроки вирішування» тощо. Яскравим прикладом того, як передові вчителі застосовують на уроках багато цікавих джерел інформації, заохочують учнів готуватись належно до уроку, працювати на уроці, є практика останніх років гімназії. Дуже багато учнів творять самостійно: існує *МАН (Мала Академія Наук)* в системі формування високоінтелектуальної особистості, в роботі якої беруть участь учні гімназії. Це розширює внутрішній потенціал дитини, розкриває її аналітичні здібності, формує глибоке історичне мислення. Робота над різноманітними джерелами привчає учнів бачити історичну перспективу, критично оцінювати події, явища, фактори. Розширення інформаційного поля учнів, право вибору теми сприяє самопізнанню та самоактуалізації учня. Працюючи над певною темою вчителі гімназії виходять за рамки підручника, залучають учнів до створення виставок літератури з теми, написання рефератів, власних творів, акцентують зв'язок даної теми з іншими, показують це з допомогою різних науково-популярних та науково-художніх видань, проводять вікторини, диспути, дидактичні ігри тощо. Досвід кращих вчителів повинен використовуватись іншими і допомогти у цьому мають *семінари, відкриті уроки, захисти власної моделі уроків* та ін. Педагоги гімназії «Троєщина» розробляють авторські методики, працюють за самостійно укладеними програмами, беруть участь у написанні підручників, видають власні посібники. Протягом 1992-2018 років виходили збірники гімназії (науковий редактор В. Паламарчук) («Гімназія на порозі ХХІ століття» (два видання), «Гімназійна освіта — 10 років» (два видання), збірник „Особливості сучасного виховання учнівської молоді», «Проектна педагогіка» та інші [18]. Завдяки творчій атмосфері, що панує в гімназії, педагоги беруть активну участь в конкурсі «*Вчитель року*». У гімназії панує атмосфера творчості. Багато учнів відкривають у собі літературні обдарування, пишуть поезію, прозу. Першим кроком до читачів і визнання стають публікації в *гімназійній газеті «Grata novitas»*, київських часописах. Випускниці Руслана Пісоцька (псевдонім Руслана Орлик) і Юлія Дмитренко видали поетичні збірки. Особливою гордістю гімназистів є *зразковий театр «Гаудеамус»*- неодноразовий лауреат всеукраїнських конкурсів і оглядів. «Не можна втрачати часу — дитинство миттєве», — запевнює

керівник колективу Л.Г.Шабаяєва, цитуючи слова з п'єси «Синій птах» — останньої постановки юних театралів. Багато учнів входять до *зразкового хорового колективу «Лелеченьки»*. Багато учнів стали студентами філологічних факультетів різних вузів, призерами Всеукраїнського туру шкільних олімпіад.

Отже, останнім часом очевидним є певний прогрес щодо запровадження технологій формування інформаційної, інтелектуальної компетентності особистості. Але дана проблема не може вважатися повністю вирішеною у зв'язку із швидкими змінами у суспільстві. Тому запропонована технологія має постійно вдосконалюватися, бути мобільною, гнучкою, варіативною і відгукуватися на нові вимоги до активного функціонування в інформаційному суспільстві.

Педагогічні технології за філологічним спрямуванням: трансформація в змінюваних умовах

Глобальні виклики в суспільстві, що змінюють світ, закономірно впливають на пріоритети розвитку шкільної освіти, дають поштовх до розвитку та трансформації педагогічних технологій і моделей навчання. Наразі зміна зовнішніх умов життя у світі потягла за собою зміну форм навчання з очної до дистанційної. Це зумовило ряд проблем не тільки технічного характеру, а й висунуло багато питань, які потребують обговорення. Перше питання виникло досить давно, це поступова інформатизація навчання. Ще у 2000 році було прийнято Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні, де зазначено про необхідність забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій та науково-методичних досягнень, створення нової системи інформаційного забезпечення освіти. Планувалося, що поступове введення дистанційного навчання сприятиме появі нових можливостей для оновлення змісту навчання та методів викладання дисциплін і розповсюдження знань; розширення доступу до всіх рівнів освіти; реалізації системи безперервної освіти протягом життя; індивідуалізації навчання за масовості освіти. Дистанційна освіта визначалася як рівноцінна форма навчання, що реалізується за технологіями дистанційного навчання. Тож *педагогічні технології дистанційного навчання з огляду на визначення в Концепції — це технології опосередкованого активного спілкування з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи зі структурованим навчальним матеріалом, представленим у електронному вигляді*. Соціальними групами, визначеними цим документом, на які орієнтується система дистанційної освіти є учні старших

класів, бажаючи одержати додаткові знання паралельно з навчанням у школі; особи, які готуються до вступу у вищі навчальні заклади; особи, які мають медичні обмеження для одержання регулярної освіти та ін. Але в такому глобальному масштабі використання інформаційних технологій навчання — це виклик сучасності. До перерахованих соціальних груп наразі додається великий віковий контингент учнів — це учні, віком з 7 до 16 років. Тому виникають нові виклики, вирішуються нові проблеми психологічного та педагогічного (дидактичного) характеру.

Інформатизація розглядається в даний час як нова галузь педагогічного знання, яка орієнтована на забезпечення сфери освіти методологією та технологіями вирішення наступних завдань:

- осмислення нових цілей і стратегій розвитку педагогічної системи, пов'язаних з розвитком інформаційних процесів та глобалізацією сучасного інформаційного суспільства;
- позитивні та негативні психолого-педагогічні аспекти використання інформаційних засобів навчання в навчальній діяльності, обмеження для певного віку, можливі наслідки;
- відбір педагогічних технологій навчання, які можна продуктивно використовувати в дистанційному навчанні;
- комплекс рекомендацій для учнів, які не можуть регулярно приєднуватися до дистанційного навчання;
- вирішення проблем, пов'язаних з індивідуальними особливостями дитини, можливістю просуватися в заданому темпі;
- залучення батьків до процесу дистанційного навчання: так званий «трикутник партнерства»;
- поступове формування досвіду практичного застосування дистанційного навчання, отримання зворотного зв'язку та вирішення проблем в реальному часі.

Основними аспектами для ефективного впровадження дистанційного навчання визначаються такі: створення якісно нового інформаційного освітнього середовища, що сприятиме розвитку особистості учня, його творчої складової; трансформація та адаптація педагогічних технологій навчання до інформаційної взаємодії між вчителем та учнями; зміна навчально-методичного забезпечення освітнього процесу та постійний моніторинг темпів просування кожного учня; формування інформаційної компетентності учня. Тому одним з нагальних завдань для вирішення проблеми організації дистанційного навчання є відбір педагогічних технологій навчання, які можна продуктивно використовувати в дистанційному навчанні. Особливо це важливо для гуманітарних пред-

метів через їхній вплив на свідомість та емоційну складову учнів. Крім того, вивчення предметів філологічного циклу вимагає індивідуальної підготовки дитини до уроку: читання творів та додаткової літератури, написання письмових робіт, виконання творчих робіт та інше. Важливим аспектом для успішного засвоєння інформації є існування різних видів подачі та закріплення матеріалу для візуалів, аудіалів та кінестетиків. Для розширення навчального простору існує багато навчальних Інтернет-платформ як офіційних, так і приватних, які в тій чи іншій мірі дозволяють навчатися дистанційно та містять різноманітні завдання, тематичні курси, відеоуроки, завдання для самоперевірки, тренажери, тести і конспекти з усіх тем шкільної програми [1; 2; 14].

Розглянемо одну з педагогічних технологій дистанційного навчання, яка з успіхом може бути використана для філологічних предметів: *інтерактивну відеодискусію* [14]. Базові педагогічні технології — технології групового навчання:

- дискусія (від лат. discussion розгляд, дослідження) — колективне обговорення якогось спірного и невирішеного питання з метою встановити міру істинності в кожній з висунутих точок зору та досягнути консенсусу;
- групова дискусія — це спільне обговорення спірного питання, що дозволяє прояснити (можливо, змінити) думки, позиції та установки учасників групи у процесі безпосереднього спілкування;
- інтерактив («inter» — «взаємний», «act» — діяти) — це активна взаємодія засобами діалогу з чимось (наприклад, з комп'ютером) або кимось (людиною). Інтерактив — це більше, ніж діалог: у діалозі між викладачем та слухачами провідну роль відведено саме викладачу. В інтерактивній формі навчання відбувається полілог: не лише взаємодія між викладачем і слухачами, а й активна бесіда і співпраця між слухачами; викладач виконує координуючу або консультативну роль. Це означає, що викладач і слухачі виступають рівноправними суб'єктами навчання, кожен з яких може мати власну думку, яка апіорі має право на існування. Інтерактивне навчання передбачає активну взаємодію і залучення усіх учасників у пізнавальний процес.

Особливості дискусії в онлайн-форматі: запобігання монологів лідерів групи; застосування підготованих учнями відео нарізок; залучення максимальної кількості учнів (почергово).

Етапи підготовки включають наступні позиції:

-
- правильний підбір теми (узагальнення вивченої теми; виокремлення дискусійних питань; гуманістична позиція стосовно явища, події, твору);
 - підготовка та підбір матеріалів, відео фрагментів;
 - засвоєння учнями основних кліше, правил ведення дискусій, понятійного апарату обговорення;
 - тренувальні міні-завдання (скетчи) в парах (розіграй ситуацію, доведи свою позицію за правилами);
 - створення відео-нарізки учнями зі своїми виступами;
 - аналіз відеофрагментів та рекомендації.
 - домашнє завдання.
 - результат застосування інтерактивної відеодискусії:
 - формування комунікативної, інтелектуальної інформаційної компетентностей; моделювання ситуацій; акторські навички.
 - спілкування з класом як з навчальним мікросередовищем;
 - вміння досягти консенсусу;
 - виховання толерантності;
 - гуманітарне сприйняття світових проблем.

На нашу думку, за тих умов, що виникли зараз у світі під час введення карантину, важливим є не стільки поступове засвоєння шкільної програми, а курс на особистісне самовизначення, свободу і саморозвиток. Тому акцентуємо на не менш важливі складовій шкільного навчання — гуманітарній його наповнюваності. Першочерговим завданням гуманітарної педагогіки в час стрімкого зростання обсягів інформації та зниження їхньої якості виступає формування в учнів здатності до гуманітарного мислення, ціннісного ставлення та особистісного розвитку. Результатом гуманітарної освіти за зазначених умов має стати інтелектуалізація особистості у поєднанні з реалізацією її культурного потенціалу. З існуючого різноманіття педагогічних технологій пріоритетними наразі є діалогічні технології, які дозволяють активізувати процес постійного продукування нових ідей, думок, емоцій, на основі яких формуються духовні цінності. Тож у дистанційному навчанні мають бути закладені, насамперед, такі головні орієнтації: загальнолюдські цінності; потреба в пізнанні цілісності світу; формування світоглядної культури і поведінкових принципів, основ гуманістичних соціальних відносин.

В умовах істотного зниження інтересу учнів до читання важливого значення набуває підвищення уваги до читання як програмових творів, так і вільного читання за інтересами. Створення в учнів мотивації до читання, яка з часом може створити постійний інтерес до новинок,

які виходять в книжковому світі, екранізації улюблених творів, творчих зустрічей з авторами книжок та ін.

Значною мірою ставлення до книжки зароджується в сім'ї, першим провідником у світ книжок стають батьки. І ще одною важливою і наразі невирішеною проблемою є проблема співробітництва (партнерства) вчителів, учнів та батьків, який ми називаємо *трикутником партнерства*: [14] в умовах всесвітнього карантину і введення дистанційного навчання нового звучання набуває співпраця вчителя, учня і батьків. Така система вже давно практикується в вальдорфських школах. Вихователі, педагоги спілкуються з батьками як з суб'єктами виховного процесу. На відміну від більшості державних традиційних освітніх закладів, тут батькам пропонують відвідати уроки, концерти, демонструють творчі роботи учнів. Цим вальдорфський процес навчання викликає прихильність до себе тих батьків, які хочуть бути активними учасниками процесу. Батьки та їхні ініціативи завжди вітаються: допомога у виготовленні іграшок, оформленні та прибирання групи, активну участь у святах і т.п. Цю практику підтримують і творчі колективи, які вимушені закритися на період карантину, але не полишають активне спілкування та спільну роботу з вихованцями. Творчі роботи, танцювальні та музичні заняття, художні майстерні, перегляди та обговорення фільмів та постановок та багато чого іншого є в їхньому активі. Важливими формами співробітництва з батьками є індивідуальні консультації, анкетування, семінари-практикуми, фотопрезентації тощо.

У який спосіб змінюється освітній процес у традиційних школах зараз? Дистанційне навчання для дітей різного віку зумовлює різну ступінь залучення до цього процесу батьків. Традиційним таке залучення обмежується спонуканням батьками дітей до активного навчання, контроль над здійсненням уроків, але дуже рідко батькам пропонується стати учасниками процесу. Серед форм співпраці учнів, учителів і батьків такі: організація робочого часу, засобів навчання та синхронізація зусиль; пасивна участь батьків під час взаємодії учня та вчителя за взаємною згодою (для тих учнів, які потребують допомоги чи індивідуальної роботи); відмова від такої участі під час взаємодії учня і класу (групи); можливість індивідуальних (чи за участі батьків) відеоконсультацій за потреби; графік взаємодії: проведення раз на тиждень класних годин, віртуальних консультацій, обговорень за участю батьків (в ефірі вчитель, слово учням та батькам за потреби з ключових питань, основне спілкування в чаті); спілкування батьків та вчителів про успішність учнів за домовленістю; налагодження постійної співпраці учнів між собою за

дистанційної форми, спільні завдання, проекти та творчі роботи (робота в спільному документі, груповому чаті), презентація результатів такої співпраці для вчителів і батьків на відеоконференції; створення індивідуальної освітньої та виховної траєкторії учня із залученням до взаємодії батьків, регулярна комунікація; зворотний зв'язок: постійний чат, з якого виокремлюються актуальні питання та проблеми, винесення їх на обговорення. Для здобувачів профільної освіти віртуальний простір набагато ширший: від навчальних платформ, профорієнтаційних проєктів, тестувань, творчих майстерень — до наукових презентацій з основних напрямів сучасної науки. Для учнів середньої та старшої школи є рішення — гейміфікована онлайн-платформа iLearn, розробником якої є «Освіторія»: <https://ilearn.org.ua/>

Головні напрями дистанційної освіти та роботи «трикутника партнерства» подано на рис. 4.

Рис. 4

У процесі вивчення предметів філологічного циклу в старшій школі, важливим фактором є самостійна навчальна діяльність учнів, досягнен-

ня вміння перенесення учнями результатів навчання на більш широкий контекст. Тому потрібно надавати учням можливість вчитися самостійно та разом з іншими учасниками освітнього процесу (індивідуальні, парні та групові роботи) для підтримки їх активності. Особиста відповідальність учня формується тільки тоді, коли він самостійно відповідає за вибір інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення навчальних цілей. Під час самостійної навчальної діяльності виникає можливість індивідуалізувати процес навчання та об'єднати різноманітні види роботи — групову, самостійну, дистанційну.

Висновки

Отже, педагогічні технології, які можуть бути застосовані під час вивчення предметів гуманітарного циклу, є дуже різноманітними. Але серед них варто виділяти ті, які лежать в основі розвитку особистості як головної цінності суспільства. Тому першорядними, на нашу думку, є технології роботи з текстом, інформацією і таким її різновидом як художня література. Не менш важливими є технології, які допомагають учневі створювати власну освітню та розвивальну траєкторію. Тому можна сказати, що педагогічні технології філологічного спрямування сьогодні визначають перспективний інноваційний вектор розвитку освіти. Їхне виникнення та практичне застосування зумовлено потребами інформаційного суспільства в заміні старих способів організації процесу навчання; необхідністю впровадження системно-діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного підходів; назрілою необхідністю технологічного проектування педагогічного процесу, яке дозволяє певним чином прогнозувати та гарантувати результати навчання, знизити ризики.

Література

1. Барановська О. В. Інформаційна компетентність як ключова складова педагогічних технологій за філологічним спрямуванням [Information competence as a key component of pedagogical technologies in the philological direction] / *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki — stan, problemy, perspektywy. Tom VIII: dialog w rozwoju nauk i edukacji* / [red.: J. Grzesiak, I. Zymomrya, W. Ilnytskyj]. Konin — Uzhhorod — Chersoń: Poswit, 2020. S. 75—77. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720518>
2. Барановська О. В. Інформаційна компетентність як основа педагогічних технологій гуманітарного спрямування [Information competence as a basis of pedagogical technologies of humanitarian direction]. Impact

of modernity on science and practice. Abstracts of XVIII International Scientific and Practical Conference. Boston, USA 2020. Pp. 195—198.

3. Барановська О. В. Методологічні аспекти реалізації педагогічних технологій за філологічним спрямуванням: еволюція та трансформація в українській школі [Methodological aspects of pedagogical technologies realization in philological directions: evolution and transformation in ukrainian school]. Український педагогічний журнал, 2020. №1. С. 5—13.
4. Барановська О. В. Міжпредметна інтеграція в старшій школі: практико орієнтований та компетентнісний підходи / О. В. Барановська // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. — С. 20—25.
5. Барановська О. Міжпредметна інтеграція як провідна тенденція в організації профільного навчання / Олена Барановська // Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В. М.]. — Вип. 22 (1-2017). — Ч. 1. — Кам'янець-Подільський, 2017. — С. 9—13.
6. Барановська О. Основні напрямки розвитку обдарованої особистості (технологічний аспект) [The main directions of development of the gifted personality (technological aspect)]. Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського. Вип. 1(20): Сучасні проблеми обдарованості особистості: матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 20-21 трав. 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки [та ін.] ; [редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васьківська Г., Велскоп В. [та ін.]. Умань: Візаві, 2020. 101 с. С. 16-19.
7. Барановська О. В. Педагогічні технології профільного навчання: варіативність та особливості в умовах нової української школи [Pedagogical technologies of professional education: variability and peculiarities in the conditions of the new ukrainian school]. Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка : зб. наук. праць [ред. кол.; гол. ред. Л. М. Рибалко]. Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2018. Вип. 3. С. 67—75.
8. Барановська О. Педагогічні технології профільного навчання за філологічним спрямуванням: принципи реалізації [Pedagogical technologies of profile education in philological direction: principles of

-
- implementation]. «Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи» : матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 18 квіт. 2019 р. / Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. С. 50—52.
9. Барановська О. В. Психодидактичні особливості педагогічних технологій за філологічним спрямуванням [Psychodidactic features of pedagogical technologies in the philological direction]. Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського. Вип. 2 (21): Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: матеріали 4 Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 21—22 трав. 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки [та ін.]; [редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васьківська Г., Велскоп В. [та ін.]. Умань: Візаві, 2020.
 10. Барановська О. В. Реалізація педагогічних технологій профільного навчання за філологічним спрямуванням / Технології профільного навчання : кол. монографія [Technologies of profile education] / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, С. В. Косянчук, В. І. Кизенко, О. В. Барановська, Л. В. Шелестова, О. П. Кравчук] ; за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Г. О. Васьківської. Київ, 2020. 304 с. С. 124-178.
 11. Барановська О. В. Сутність, структура та особливості реалізації педагогічних технологій філологічного спрямування в умовах профільного навчання [Essence, structure and peculiarities of realization of pedagogical technologies of philological directions in conditions of professional education]. Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ: Педагогічна думка, 2018. С. 16—24.
 12. Барановська О. В. Сучасні тенденції та принципи реалізації педагогічних технологій профільного навчання за філологічним спрямуванням [Modern trends and principles for implementation of pedagogical technologies of professional education by philological directions]. Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць / [голов. ред. Лабунець В. М.]. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 26 (1-2019). Ч. 2. С. 299—304.
 13. Барановська О. В. Теоретичні передумови гуманізації та гуманітаризації освіти на сучасному етапі розвитку української школи / О. В. Барановська // Інноваційні пріоритети розвитку гімназії : практико-орієнтований посіб. / [ред. рада: С. В. Чумак (голова), І. Г. Єрмаков

(науковий редактор) та ін.]. — К. : ТОВ «Видавничий Дім «Особистості», 2014. — С. 107—118.

14. Барановська О. «Трикутник партнерства». Ролі: учень — учитель — батьки [Partnership Triangle. Roles: student — teacher — parents. Дидактичний супровід дистанційної самоосвіти вчителів : матеріали Форуму «Самоосвіта вчителів», м. Київ, вебсайт відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, 2020. URL: <http://didactics.ucoz.ua/forum/2-9-1> (пряме покликання — http://didactics.ucoz.ua/_fr/0/BOV_2020-04f.pdf).
15. Барановська О. В., Косянчук С. В., Трубачева С. Е., Чорноус О. В. Дидактичний контекст та особливості реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання [Didactic context and peculiarities of pedagogical technologies in the profile education]. Polish Science Journal. Warsaw: Sp. z o. o. «iScience», 2018. Issue 3. P. 62—72.
16. Васьківська Г. Психодидактичні особливості дистанційного навчання у сучасних кризових умовах [Psychodidactic features of distance learning in modern crisis conditions]. Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського. Вип. 2(21): Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 21-22 трав. 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки [та ін.] ; [редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васьківська Г., Велскоп В. [та ін.]. Умань: Візаві, 2020. С. 21—24.
17. Гузик М. П. Комбінована система організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.09. — К., 2004. — 230 с.
18. Гімназія «Троещина»: 20 років творчості; за ред. В. І. Сафіуліна, наук. ред. В. Ф. Паламарчук. — К.: Освіта України, 2012.
19. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
20. Закон України «Про повну загальну середню освіту». Документ 463-ІХ. Прийняття від 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
21. Єрмаков І. Г. (ред.). Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: Науково-методичний посібник. Запоріжжя: ЦентрІон, 2005. 640 с.

-
22. Кириченко С. В. Організаційно-педагогічні засади роботи з обдарованими дітьми в системі освіти Австралії : автореферат дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Світлана Володимирівна Кириченко ; наук. кер. В. Л. Савельєв ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2016. — 22 с.
 23. Медіакомпетентність фахівця : кол. монографія / Г. В. Онкович, Ю. М. Горун, В. О. Кравчук, Н. О. Литвин, І. В. Костюхіна, К. А. Нагорна; за наук. ред. Г. В. Онкович; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. — Київ: Логос, 2013. — 286 с.
 24. Момот Л., Шелестова Л. В. Творчий розвиток учнів у процесі навчання / Л. Момот, Л. Шелестова // Шлях освіти. — 2002. — №3. — С. 10—12.
 25. Осадченко «Теорія і практика ситуаційного навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи», монографія. — Умань : ПП Жовтий, 2011, 414 с.
 26. Паламарчук В. Ф. Глобус інтелектус (методологія, програма, методика формування глобального інтелекту)», посібник для вчителів. Київ: Україна, 1999.
 27. Паламарчук В. Ф. Першооснови педагогічної інноватики. Київ: Освіта України, 2006. Т. 1. 420 с.
 28. Паламарчук В. Ф., Барановська О. В. Педагогічні технології навчання в умовах нової української школи: вектор розвитку [Pedagogical technologies of training under the conditions of the new ukrainian school: vector of development]. Український педагогічний журнал. 2018. №3. С. 60—66.
 29. Почупайло Е. В. Программа формирования и развития информационных и коммуникативных умений у учеников I — XI классов. — К., 1992. — 20 с.
 30. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота, 2012. 504 с.
 31. Яценко, Таміла Олексіївна Development Tendencies of Methodology for Learning Ukrainian Literature in Secondary Schools (Second Half of XX — Beginning of XXI Century) Project Report. Педагогічна думка, м. Київ, Україна.
 32. COUNCIL RECOMMENDATION of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG